

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

IX. KÖTET.

1913. OKTÓBER.

8. SZÁM.

A magyar tárgyias igeragozás.

(Alaktani fejtegetés.)*

Második személy. A legrégebbi m. „tu“ jelentésű személynévmás **ti* volt, ez van meg a mai többes *-tők* > *-ték* (a WeszprC. 51. *nektik* újabb is lehet *nekték*-ből), illeszkedéssel *-tok* (l. erről lejjebb) személyragban, valamint az *-n* pronominális képzővel alkotott *tën-, tēnnēn*-ben (vö. NySz., *tentōled* NádC. 220, *tēn-, tēnnēn* NyFüz. XXXVIII. 23, *ōnnōn* alatt NySz. 3. személyre vonatkoztatva *tōnnōn*). E régi **ti*-nek, minthogy rövid nyílt vég szótagban álló *-i*-je volt, el kellett tűnnie s helyébe új „tu“ jelentésű névmási alak keletkezett. A mai *tē* (vö. MTsz., Balassa, Szlav. nyelvj. 20, NyFüz. XVII. 15, XXXVIII. 14), ebből *te* (vö. MTsz., NyFüz. XXVI. 15, első *ē*-vel vagy *e*-vel való adatok KTSz. vr *te* veled, uog *te*, *te* mihudnec; a codexekbeli *ette* vö. TelC. 26 *ah te* < *az te*-ből) nem a régi **ti* folytatója, hanem ennek a **ti*-nek továbbképzett **ti-j* alakjából való (másképp Budenz UgAl. 289, 312). A **ti-j* szabályos alakváltozata a *ti-v*-nek, melyről l. *mi-v*-nél és *ō* ~ *ōvé*-nél. Ez a **ti-j* és *ti-v* eredetileg pusztán a 2. személyre vonatkozott, minden numerális érték nélkül, a mire összevetendők az ilyen mai és régi adatok: a *te* házatok MTsz., mit csinátok *te* bolondok NyFüz. XVI. 33, *tenektek* DebrC. 498, *tē* nékték, *tētūlēték* Dongó O. Kiskúnfélegyházai nyelvj. 23, *tēétek*, *tētek* NyFüz. IX. 25, 42, XVII. 15, XXXII. 13, 25, *tétek* NyFüz. XXIX. 22, XXXII. 13, 25, XXXIII. 14, a *tē* kezetek NyFüz. XVII. 15, a *tē* pinzéték NyF. XXXIV. 26, *te* hozyatok stb. NySz., *thōthōket* TelC. 308, a *te* zyweetők SándC. 11, *tvlők* a *te* atyatok JordC. 369, *tenmagatoc* NádC. 237, *ten* magatokon u. o. 254, stb.

Elkülönülés folytán a **ti-j*-ből részint **tēj* (váltakozik *tēh* hel vö. SzékelyudvC. 55, 56, 59 *teh*), részint *tí* fejlődött. A **tēj*-ből

* L. MNy. IX, 1, 58, 105, 152, 207, 248, 297.

(vö. *tējéd* NyFüz. IX. 25, *tējéd*, *tējed* NyFüz. XX. 8. XXXVIII. 14), *té* (vö. *té* MTsz., a régi nyelvbéli *tee* NySz. esetleg csak *tē* vö. ÉrdyC. 543 *tee ees*; *téd* NyFüz. XXIX. 22), majd *tē* (vö. *tēéd*, *tēed* NyFüz. IX. 25, 42, XVII. 8, 15), *te* fejlődött. A mai *tégéd* (vö. KTSz. *teguđ* olv. *tégűd*, alakv. *tígéd*, *tígéd*, *tígöd* vö. NySz., Trócsányi, e-hangok 31, Gálszécsi, Énekesk., Arany Próz. dolg. 319 stb.) *é*-je a *té* hatása alatt nyult meg, eredetileg **tēgēd* (máskép Budenz UgAl. 291) volt. — A *té* származékai: *tēk* (= vos MTsz., vö. *tēktek* NySz.), *tétek* NyFüz. XXIX. 22, *téd* NyFüz. XXIX. 22, XXXIII. 14, *ettéd*, *ettétek* NyFüz. XVI. 18, 35.

A **ti-j*-ből más irányú fejlődéssel *tí* (vö. Balassa, Szlav. nyelvj. 20) > *ti* keletkezett, a melyből szabályosan származhatott a *tű* (vö. MTsz., NyFüz. IX. 25) > *tü* (vö. MTsz., NySz., NyFüz. XX. 40). E *tí* > *ti* ~ *tü* > *tü* alakokból erednek a következő változatok: *tik*, *tyik* MTsz., *tik* v. *tík* NySz., *tük* NyFüz. IX. 25, *tük* u. o. és MTsz., *tik*-Dongó O. Kiskunfélegyh. nyelvj. 23, NyFüz. X. 35, XIII. 42, XXVI. 15, XXIX. 21, XXXIV. 26, XXXVIII. 23 stb., *tijétök* Balassa Szlav. nyelvj. 20, *tiétek* (Sylv.-nél *ē*-vel Trócs. 47 stb), *tön* (vö. *tōn* magatok WinklC. 192), *tün*- (NySz.). — Csak azt kell még megjegyezni, hogy a *tü* > *tü* szabályosan megfejtethető a régi *tiv*-ből is (vö. NySz. és TelC. 271, 292 *thyw*, WeszprC. 1 *thiu*, WinklC. 77, 85, 164, 185 *tyw*, *tiw*), l. *miv*: *mí* alatt. E *tiv*-ből *tēu*-en át *tō* > *tō* vö. WinklC. 128, 146, 147, 153, 166, *tō* = vos, EhrC. 23 *jewteu* = jösz-tő, *tō* = tu. — A mai *mi*, *ti*-ben szerintem nincs semmiféle többes-jel (máskép Szinnyei NyH.⁴ 99).

Mint hogy a szóvégi *ē*-ből újabb fejlődéssel *i* is lesz, ezért *tē* = *ti* is, vö. DöbrC. 484: *Mi* nem nagyv vag *ti* . . . iacobnal és l. más példákat NySz. — Ilyen alakok hatása alatt, esetleg önállóan is *ē* > *i* fejlődéssel lett: *tēn*-ből *tin* (vö. Sylv. UT. 1. 113 az *tinen* szödből), *tējéd*-ből *tijéd* (l. Trócsányi 47, NySz.).

A „tu“ értékű *ti* mint az összetétel utótagja járult eredetileg a szavakhoz, volt tehát: **varu-ti* (később **varuti*, illeszkedéssel **varutu* = várad, deine burg), **eri-ti* (később **eriti*, alakv. **erütü* = ered, deine ader), **tudu-ti* (később **tuduti*, illeszkedéssel **tudutu* = tudod), **kéri-ti* (később **kéríti*, alakv. **kérütü* = kéred). Mint hogy ezek a szavak a nyelvérzék előtt eredetileg érezhető összetételek voltak, a *ti*-beli *t* fejlődése egybeeshetett a szókezdő magy. *t* fejlődésével. A szókezdő magy. *t* általában változatlan, néha azonban *d*-vé lehet, vö. pl. *đug*, *dermed*, *dörsöl* stb. (l. SZINNYEI

NyH⁴. 24.) Másrészt nem szabad felednünk, hogy szóvégi magy. -t-ből is lehet -d, vö. pl. -nkét > -nkéd, *majt* > *majd*, *fajt* > *fajd* Wichmann MNy. IV. 215, *pünközs*d | JordC. 245 *ókreed*, *zamarat*, *awayg* *Joha*at, uo. 554 *ewtuened* zam zarent, ÉrdyC. 639 zent *malaztod* ada ewneky stb. (Illeszkedéssel keletkezett *t* > *d*-t figyelmen kívül hagytam, pl. *eledeld* nekik NádorC. 531. stb.) Az a nevezetes már most, hogy ezt a -t-t a 2. személyragnál is ki tudjuk mutatni. Íme néhány példa:

JordC. 338 *Myre kerdet* az en newemeth, uo. 384 *Ne alohat* azt, uo. 530 *megh ne serczet* az kewekben te labadath, uo. 686 *dyczówyczet* *megh* the ffyadat, uo. 735 *Aloytot* ee | ÉrdyC. 24 *venneet* de, uo. 490 te *zyltet* ez vglagra (!), uo. 490 yo *voltot* my hozyank, uo. 493 *nyerhetót* wr istentwl, uo. 674 es *kenógest* meg | TelekiC. 263 te engemet zwzen *mehetbe* fogadal | DöbrC. 4 te... *testednec* ereit *meg nitat* es ezön... uo. 158 es *előttet* *Imatkozanak*, uo. 168 *hog teget* minden vtaidba, uo. 198 en te *labat* alat valo zekre tezem, uo. 369 ezt *teget* es elz | MiskTör. 12 *teneket* Es | EhrC. 16 *Smongyat* myt akarz, uo. 18 *teget* yo hews | NádorC. 399 az ő kevensaganac *betelessődese*d Ezön | Lázár Z. C. 31 *adyat* az | Sylv. UT. I. 53 *tighetet*, uo. 63 *teneket* egget, uo. II. 114 az te *czelekedetiből*, stb. sok más codexben, így SzékelyudvC., LobkC., TihC., PeerC., HorvC., KazC., MargL. stb. és XVI. századi nyomtatványban is.

A fenti példák közt szántszándékkal nem idéztem olyanokat, ahol a *t* hasonulás útján is keletkezhetett, pl. JordC. 367, *vayth* ky, uo. 420, 487 *vayt ky* stb., DöbrC. 177 *neket* kintornalok stb.

Az idézett példák vallják, hogy a mai *fiad*, *téged*, *előtted*, *kérted*, *kéred* stb. -beli -d eredetibb -t-ből való, más szóval a 2. személyű egyes rag a nyelvtörténeti korban lett -d-vé (másképp SZINNYEI, NyK. XXXV. 446).

A legrégebb magy. „tu“ értékű **ti* a többesben **tiki* > **tik* volt. Ez maradt meg a mai -tök (alakv. -ték, -tek) ~ -tok személyragban (legrégebb előford. HB. *Latiatuc*, *keassatuc zumtuchel*, *szumtuchel*, *tiv bennetuc*, *latiatuc*, KTSz. *syrotiatu(e)* stb., alakv. -tak vö. Nyr. XXII. 316 *ne lármázotak*, NyFüz. XXXII. 25 *zuhannyatak*; ilyen van a codexekben is, vö. *megfogatókozandotak* DöbrC. 362). A -tök (ë, e) ~ -tok személyrag mind a birtokos, mind pedig az igei ragozásban egyforma; sőt vannak alakok, a melyek csak mondattani helyzetüknél fogva tárgyások vagy alanyiak, vö.

váratok, kérétek, várnátok, kérnétek. A többi tárgyias alakban pedig (vö. *veríték, vertétek, verjétek*) a személyrag előtti elem részint a praeteritummal való összeesésből, részint analogikus úton keletkezett, l. fentebb.

A **tiki* > **tik* (= eredetileg: vos) kezdetben mint összetétel járult a szavakhoz: igenévszókhoz, volt tehát: **varu-tiki* (később **varutiki*, illeszkedéssel **varutuku* = vároto k), **eritiki* (később **eritiki*, alakv. **erütükü* = eretek), **tudu-tiki* (később **tudutiki*, illeszkedéssel **tudutuku* = tudotok, tudtok), **kéri-tiki* (később **kérítiki*, alakv. **kérütükü* = kértek). Minthogy a *tiki* beli *t* szókezdő helyzetben volt, s ez a magyarban általában változatlan, itt-ott azonban *d*-vé is lesz, a névmás *t*-je is megmaradt, bár van *d*-vel hangzó változat is, vö. EhrC. 58 Oh en dragalatosym fusatok ez vylagtol. bewntewket hagyatok el: egebeknek yozagat agyadokmeg.

Harmadik személy. A legrégibb m. harmadik személyű névmás „is, ille, er, sie“ jelentésben valamilyen mássalhangzón kezdődött s a mássalhangzó után *i* volt. A mássalhangzóról egyelőre nem szólok. Minthogy egytagú rövid magánhangzón végződő szó volt e névmás, a tővégek sorsában ennek is osztozkodnia kellett. Helyét épp úgy, mint a **mi* (= én), **ti* (= te) névmásoknál, egyik származékának kellett átengednie.

A mai *ő* az *i*-nek *iv* származékából való (vö. HB. *iv* uimad-sagucmia) s ez az *iv* eredetileg csupán a 3. személyt jelölte minden numerális érték nélkül (vö. ma is: *ő* nekik és *ő* neki stb., régen is így, emellett itt-ott *ők* is vö. *ek* nalok NySz.). Ebből az *iv*-ből (olv. *iu*) szabályosan lett egyrészt *üü* (vö. HB. *w* foianec, *w* nemeneec, *w* neki, *w* bunet háromszor, *w* szentii, ragozva: *üüt*, vö. HB. *uvt*, *vvt* ötször), másrészt *ëü* (vö. KT. *ev*, KTSz. *ev* mia, ragozva: *ëüt*, vö. KT. *evt* kétszer és NySz.). Az *ëü*-ből *öv* (vö. TelC. 368 *ów* iegyesse) > *ö*, majd *ü* (vö. NySz., MTsz., Balassa, Szlav. nyelvj. 20, Sófalyv, Adalékok 12, NyFüz. XXVI. 15, *üvis* Nyr. XLII. 15) lett; az *ü* keletkezhetett azonban *üü*-ből is (alakv. *iu*-hez). Ez az *ü* aztán megrövidült (vö. MTsz. *ü*, Budenz magyarázatát l. Ugal. 290, 309, 312). Az *ö*-, *ü*- > *ü*-ből valók a következő alakok: *ütet* (NySz., MTsz., alakv. *ütet* NyFüz. XXIX. 21, *itet* MTsz., NyFüz. X. 35), *ők* (vö. *őkek* NySz.), *ük* (NySz., MTsz., ragozva: *üket*, alakv. *üket* MTsz., *iket* NyFüz. X. 35).

Az *iv* > *üv*, *ëv* ∼ *öv* származékai ezek: *üvé* (NySz., MTsz.,

NyFüz. XXIX. 22, alakv. *üvéje, üejje* MTsz., az *“ejje* NyFüz. IX. 42, *üveje* MTsz.; *üvék* Balassa, Szlav. nyelvj. 20, NyFüz. XXIX. 22, az *“ejjék* NyFüz. IX. 42, *üvéjük* MTsz.) | *övé* (NySz., MTsz., nyílt *é-jéról* Trócsányi 47, alakv. *öveje, övejje* MTsz.; *övék, övejik* MTsz., *övéjük, övéki* NySz.) | *évé* vö. NySz. *evee, eweyeet*.

Az **i* névmásnak *-n*-képzős származéka **in*, a melyből szabályosan lettek egyrészt az *ün* > *ön*, másrészt az *ën* alakváltozatok (vö. *enkösztec, ünköztöc* NySz.). Az *önnön*-féle alakok aztán egyszerű elemismétlődéssel lettek az *ön* ~ *ën* ~ *ün*-ből (vö. Gyulafehérv. sorok *vnun vnu(n)*, NySz. *önön, ewneen, önnün, ennen, wnen, wnem, vnnen, ünün ünén* stb.; — a hosszú *-nnem -vn*-ből, vö. Szinnyei FUF. V. 77, NyK. XXXIII. 256, hanem szótaghatárral kapcsolatban nyult meg; *vn*-ből a magyarban sohase lesz *-nm*, máskép NyK. XXXIII. 247).

Az **in* 3. személyű névmás raggá is lett (vö. Révai, Gram. I. 335). Ezt találjuk a felszólító egyes 3. személyében az alanyi ragozásban (vö. HB. *oggun, iorgossun, kegiggen*, KT. *maradhasun, leyessen, sciulhessen*, KTSz. *legen, [f]ellen*); a mai többes *-nek* ~ *-nak* szerintem a felszólítóból vonódott el, eredeti alakja *-iniki* > *-inik*, ebből *-ünük*, illeszkedéssel *-unuk* volt. Volt tehát pl. *odjunuk, jorgossunuk, legenek* (vö. HB. *legenec*, stb.). E felszólító alakokból aztán elvonódott a *-nük* ~ *-nuk* > *-nök* ~ *-nok* (vö. KT. *solanoc*) > *-nök, nek* ~ *-nak*, s átterjedt oda, a hol a felszólítón kívül ma van (vö. KTSz. *scurnevenec*, máskép SZINNYEI NyK. XXXIII. 252—257). Hogy ilyen elvonás akár töveggel együtt is lehetséges, arra vö. a mai *-ünk*-öt, amely *-ümk*-ből s ez *-ümiük*-ből való, itt az első *ü* a tövéghez tartozó hang.

A tárgyalt *-in* személyragot látom a következő esetekben is: a) Az *sz-szel* bővülő *v*-tövek praesensében, tehát: *lészën, tészën, vészën, viszën* stb.; b) A *mégyën*: *mégyën, vagyon* (KTSz. *wagun, uagu[n]*) igékben, a melyek szerintem alakilag felszólítók; c) Ha egy ige bármely 3. személyű igei alakja *-n*-be végződik, ez az *-n* végelemzésben *in* személynévmásból való, vö. *ihlen, mondjan* a régi nyelvből, *tön, lön, hín* stb., *szereti-n, hoztán* stb. I. a II. főrészben, *hí* = *hin*: vocat, *fú* = *fün* stb., újabbak vö. SZINNYEI NyH⁴ 114, NyK. XXXIII. 260.

Az **i* egy másik származéka az *ikes* ragozásbeli *-ik*, a mely régibb *ék*-ből, s ez régibb *ik*-ből vagy *ék*-ből ered (vö. HB. *enejé* olv. *éné-ik*, a rag különféle alakv.-aira vö. SZINNYEI NyH⁴ 114 és

NádorC. 241 megfeszitteneieek, uo. 297 betelneieek, TelekiC. 284 lokyek, ez utóbbi abban az esetben, ha felszólító, nem ide való). Minthogy az *ikes* ragozással e helyen bővebben nem akarok foglalkozni, az *ik*-ről ezúttal nem írok.

Az *iv* képzett 3. személyű névmásnak, minthogy képzője -v, szabályos alakváltozata lehet egy **ij*, másrészt **ih*. Az **ij*-ből hosszú *í*, s a tövégek rövidülése alkalmával -*i* fejlődhetett. Erre a fejlődésére azonban biztos példát nem tudok. Más irányú fejlődése az **ij*-nek ez: először lesz belőle **ěj*, s ebből -*é*, a tövégek rövidülése alkalmával -*ë*. Ebből az -*ë*-ből újabb zártabbá fejlődéssel -*i*. Ez utóbbi esettel van dolgunk a birtokos személyragozás és a tárgyias igeragozás 3. személyében.

Hogy a 3. személyű ragnak -j-vel és -h-val hangzó alakváltozata van, arra vö. ezeket az adatokat: Saul *scekei* = Saul széke, Banri^{uueh} = Bán réve, Zolocos *tueh* = Szolokos tüe MNy. VI. 156, Cucen *Hereh* OklSz. ér alatt, *berekeztih* Német-úJV. gl. 336 || ő = *háj* neky aggyad NySz., *övek* = *ijejjiket* MTsz., stb. Az idézett adatokban ez -*ëi*, -*ëh*, -*ih*, -*ij*, (h)ú*j*-beli vocalis az *i* személynévmás egyenes folytatója, s nem pl. a szótőnek a raggal egybeolvadt vocalisa. Nem szabad ugyanis felednünk, hogy a magyarban magánhangzón kezdődő rag a rövid tövégi magánhangzóval bíró szavaknál régen mindig a tövégi magánhangzó nélküli alakhoz járult, tehát így: mig van a nyelvben *holm**u*, *szorm**u*, *álm**u*, *utu*, *varu*, *szerelmü* stb., a ragozás ez *holm**u*-*m*(*i*), *szorm**u*-*m*(*i*), *álm**u*-*m*(*i*), *szerelmü*-*m*(*i*), de a 3. személyben nem **holm**u*-*é* > **holm**u*-*á*, **szorm**u*-*é* > **szorm**u*-*á*, hanem **holm*-*é* > **holm*-*ë* > *holm*-*a*, **szorm*-*é* > **szorm*-*ë* > *szorm*-*a*, **ut*-*é* > *ut*-*ë* > *ut*-*a*, *vár*-*é* > *vár*-*ë* > *vár*-*a* (l. OklSz. *halom*, *szarm*, *út*, *vár* stb.). Így van ez minden vocalicus kezdetű ragnál, vö. *mond*-*j*-: *mond*-*j*-*uk*, *mond*-*j*-*on*, de: *mond*-*jo*-*nak* > *mond*-*ja*-*nak*, *Tosunec*, *uturea*, *feheruuaru* *rea* stb. A harmadik személyű rag tehát -*ij* (alakv. -*ih*), ebből -*ëj* (alakv. -*ëh*), a melyből -*é* (zárt) s a nyílt végszótagban álló hosszú magánhangzók rövidülése idején -*ë*, ebből nyelvjárásonként -*i* és -*e* lett. Mélyhangú szavakban az -*é*-ből -*ä* (sokszor tiszta -*ó*, l. lejjebb), majd -*a* > *á* lett. A többesben a rag -*ki* > -*k*. Példákon szemléltetve, az alakulás ez:

**eri*-: *ader*: *er*-*ëj* > *er*-*é* (vö. *kinyerék*, SZINNYEI NyH⁴ 111) > *er*-*ë* (ebből *er*-*i*, többesben *er*-*ik*, *er*-*ük*, *er*-*ök* ez utóbbi *erék*-ből is; vö. GyöngyC. 2 *rethenetyk*, WinklC. 360 *seregyk*, stb. és *ökr*-*ö*) > *er*-*e* ! **varu*: *burg*: *vár*-*ëj* > *vár*-*é* (vö. többes

molomék: malmuk NyH⁴ 111) > *vár-ë* (vö. ebből *i vel: lábi, lovi, hátí*) < *vár-e*, illeszkedéssel *vár-á* > *vára* (ebből *váro*, a mai többes *vár-uk vár-ok*-ból s ez *vár-o*-ból vagy *vár-ë*-ből, *várë* ~ *vári*-ből *várik*) > *vár-á*. Vö. *határje, kalapjeik* stb. NyFüz. XX, 10.

**kéri-* (teljes tő, egyszersmind eredetileg alanyi jelen idő harmadik személy): *kér-ëj* > *kér-é* > *kér-ë* > s ebből *i-vé* való zártabbá válással: *kér-i*. Ehhez a mai többes: *kér-ik*. A nyelvelmékekben levő: *furiscte, idvőzeite, yegyze, meg tekynte, kywe yelente* alakok (I. az I. részt) így olvasandók: *fürisztë, idvőzëitë* (esetleg *í-ző* codextról lévén szó: *idvőzeite*), *jegyzë, mëg-tekintë, kivë jelentë*, ez az *ë* a tővégek rövidülése előtt *-é* volt; a megfelelő többes alakok (vö. az I. részben: *ëzëc* = *ëszik, hizëk* = *hiszik* stb.) azonban lehetnek az egyesnek megfelelően: *-ëk* is, *-ék* is. A mai *-ik*-ből *-ük* (vö. SzékelyudvC. 375 *gywotruk* magokat). Minthogy a jelen idő ezen alakjai a praeteritummal egybeestek, a jelentéskülönbséget hangtani elkülönítés követte (*kéri, kërik*: alanyi r. praeter.* *këré* > *këré* személyragtalan, többes *kërék* > *kërék*, később *këré-nek*, I. erről fentebb) || *tudu-* (jelen idő): *tud-ëj* > *tud-é* > *tud-ë* > *tud-e* (vö. *oszte* = *osztja*), illeszkedéssel *tud-á* > *tud-á*. A megfelelő többes *tud-ék, tud-ëk* ~ *tud-ák, tud-ák, tud-ák* volt, a mely az alanyi praeter.-mal egybeesett. A jelentéskülönbség hangtanilag úgy különült el, hogy a tárgyias felszólító bizonyos alakjai az eredeti tárgyias jelentőmód jelenidő egyes alakjait kiszorították.

**kéri-ti*, később **kérti-* (mult idő): *kért-ëj*, > *kért-é* (ebből **kért-é-n*, vö. *megszentelt-é-n* MNy. V. 209, alakv. *vittin, beszëltin*, uo.) > *kért-ë*, (alakv. *kért-i*, ebből **kértin* vö. *vitti-n, beszëlti-n, betëtti-n, hitti-n, felejtëtti-n, elküilti-n* MNy. V. 209, Nyr. XXX. 112, XXXI. 5 | *vöttö, küldtö*) > *kért-e* || **tudu-ti*, később **tudti-* illeszkedéssel **tudtu-*: *tudt-ëj* > *tudt-é* (alakv. *hoztí-n*) > *tudt-ë* (alakv. *hoztí-n*) > *tudt-e*, illeszkedéssel: *tudt-á* (vö. *hoztá-n, mond-tá-n, megállítá-n, kihotározta-n, mondëttá-n*) > *tudt-a* (alakv. *elfogatto-n*) > *tudt-á*. A mai többes *kért-é*-ből *kért-ék* (alakv. *kért-ük*), *tudt-á* > *tudt-á*-ból *tudt-ák* > *tudt-ák*.

**kéri-ji*, később **kërji-* (felszólító): *kërj-ëj*, > *kërj-é* > *kërj-ë* > *kërj-e* | **váru-ji* > **várji-*, illeszkedéssel **várju-*: *várj-ëj* > *várj-é* > *várj-ë* > *várj-e*, illeszkedéssel: *várj-á* > *várj-a*. A többes a *kërj-é*-ből *kërj-ék* (alakv. *kírj-ük*), *várj-á*-ból > *várj-á*-ból *várj-ák* > *várj-ák*.

**kéri-né*, később **kërné* (*né*-beli *é* zárt *é*, a mely *í-vé* is

lesz): **kérné-ĕi* > *kérné-é* > *kérné-ë* (alakv. *kérné-jë* és *kérné-ji*, vö. *éhetnéji*, többes *éhetné-jik* NyF. XVI. 24, a többi változatot l. a II. részben); összevonódással *kérné* (zárt *é*-vel, vö. BécsiC. Judith VI. 13 midőn Israel fiayt meggőzⁿé, az alanyi ragozásban rövid *ë*, vö. BécsiC. Jud. VII. 6. midőn kerengⁿé) > *kérnĕ* (nyílt *é*-vel, erről l. lejjebb) | **tudu-né*, később **tudnĕ*: *tudné-ĕi* > *tudné-é* > *tudné-ë* > *tudné-e*, illeszkedéssel *tudnĕ-ĕ* > *tudnĕ-g* > *tudnĕ-á* (az *ĕ* > *á*-ról l. lejjebb), összevonással *tudnĕ* > *tudná*. A mai többes *kérnék* (alakv. nyílt *é*-vel), *tudnák* vagy ebből van *kérné-ék*, *tudná-ák*, vagy ebből **kérné-ĕk*, *tudnĕ-ak* (l. a II. részt).

**kéri-*, ebből praeteritum **kér-é* (zárt *é*-vel, a melyből *í* is lesz); *kéré-ĕi* > *kéré-é* > *kéré-ë* > *kéré-e*; összevonódással *kéré* (zárt *é*-vel) > *kérĕ* (nyílt *é*-vel *í*-ző emlékekben) | **tudu-*, ebből praeteritum *tud-é*, *tudé*: *tudé-ĕi* > *tudé-é* > *tudé-ë* > *tudé-e*; összevonódással: *tudé*; illeszkedéssel: *tudĕ-ĕ* > *tudĕ-g* > *tudĕ-á* ~ *tudá-á*; összevonódással: *tudá*. A többes *kérék* (alakv. nyílt *é*-vel), *tudák* úgy mint *kérnék*, *tudnák*, l. fentebb.

Fentebb azt mondtam, hogy a tárgyias praeteritum és a tárgyias feltételes egyes 3. személyének van nyílt *ĕ*-vel hangzó alakváltozata is, s minthogy a többes 3. személy az egyes 3.-ból a többes *-k* jellel alakul, ilyen nyílt *ĕ*-vel hangzó többes 3. személy is van. Ilyen nyílt hosszú *ĕ*-ket találunk DÉVAI BIRÓ MÁTYÁS műveiben (l. MELICH, Orth. Vng. 19—20). Az igealakok itt így vannak: *éhezém*, *valék*, *költenél*, *kérdenél*, *éhezéⁿk*, *tennéⁿk*, *költenéⁿk*; emellett azonban a tárgyias 3. személy állandóan így: *engesztelé* (írva az eredetiben: *ĕ*-vel), *megesmeré*, *jelenteni* stb., s az egyes analógiájára a többesben: *keresné^k*. Hogyan keletkezett ez a nyílt *é*-vel hangzó alak? Erre ezt felelem:

A rövid nyílt végszótagban álló *ë* a legtöbb magyar nyelvjárásban nyílt *-e*-vé lett, tehát: *fejszë*, *szeretet-ë* stb. szavakból lett *fejsze*, *szeretet-e* stb. Ez a változás megtörtént a nyílt végszótagban álló zárt *-é*-vel is. Nem nyílt végszótagban álló helyzetben ez a zárt *é* megmaradt; így DÉVAI BIRÓ MÁTYÁS nyelvben. Van már most a magyar nyelvben egy újabbszerű jelenség, s ez az, hogy a hosszú vocalisok általában zártabbakká lettek; pl. *gyül*, *szünik*, *szücs*, *fordúl* stb., régebben *gyöl*, *szönik*, *szöcs*, *fordól*, ugyanígy az összes mélyhangú szavak első szótagbeli *i* ~ *í*-je, a mennyiben nem *-o*-ból való, régebben *é* volt, pl. *gím*, *kín*, *sír*, *kígyó* stb. régen *gém*, *kén*, *sér*, *kégyó* stb. A hosszú hangoknak ez a zártabbá fejlődése aránylag a legtökéletesebben

az *í-ző* nyelvjárásokban történt meg, itt ilyenek is vannak: *kű* (= kő, vö. SylvUT. I. 116), *tűr* (= tör, uo. 117), *bű* termist (= bő termést, uo. 146), *fű* (= fő, vö. *fű* ruhát, uo. 108, *fű kű* uo. 69), *ű* (= ő, uo. sokszor), *bűre* kőzit (= bőre közét, uo. 106) stb. Ez a zártabbá fejlődés történt az *é—ê*-hangoknál is. A mi tehát nyílt hosszú *é* DÉVAI nyelvében, az az *í-ző* SYLVESTERÉBEN zárt *é* (jelölve *e*-vel, esetleg itt-ott *é*-vel is), tehát: *kezdé* (jelölve *kezdē*), *kezdék* (jelölve *kezdēk*), *lelné* (jelölve *lelnē*), *lelnék* (jelölve *lelnēk*, lásd részletesen TRÓCSÁNYI, A XVI. sz. nyomt. *e*-jelölései 47—48. lap). Ezzel szemben az, a mi zárt *é* DÉVAI nyelvében, annak SYLVESTER nyelvében *í*-vé kellett lennie, tehát SYLVESTER-nél ez van a praeteritum és a feltételes többi alakjaiban: *íduik*, *valíik*, *vitetím*, *elvighezím* UjTest. I. 152, *lehetnűl*, *esmernid* UjTest. I. 79, *óruendenink* UjTest. I. 108, *ineklíik* UjTest. I. 17, *órúlnűtek* UjTest. I. 150, *szeretűtek* enghemet UjTest. I. 152, az *ű* *nöm*-díkit *kőuetnűtek* UjTest. II. 120, *szeretnűtek* UjTest. I. 150, *tennűtek* UjTest. I. 139, *menűnek*, *mennűnek* (a hol nincs idézet, ott az adat TRÓCSÁNYI dolgozatából van véve, vö. még MNy. V. 347.)

Egy-egy ígének különféle ragozási alakjaira fontos az ige egyes 3. személye (vö. SIMONYI, Szótók 35) és az alanyi felszólító egyes 2. személye. Az ezekben történő hangtörvényszerű változás analogicus úton behatolhat aztán a többi személybe is. Így látjuk, hogy SYLVESTER nyelvében a praeteritum és a feltételes többes 2. személyű *-í*-vel hangzó alakja a tárgyias ragozásban már zárt *é*-vel is hangozhatik (vö. UjTest. I. 140 de *nām* meg nem *esmérētek* útet, uo. 162 mikippeñ *nűzetek* útet, II. 127. meg *esmérētek* azt, uo. II. 129 meg *esmérētek* az at'a istent . . . meg *gőzetek* amaz gonosz allatot, uo. II. 42 meg *esmérnētek*, I. 27 el *uegijtenētek* stb., ez utóbbi példa TRÓCSÁNYI műve 38. lapján; a többes tárgyias 2. személyű mult és felszólító természetesen kivétel nélkül *í*-vel, vö. UjTest. II. 39 meg *szigenlűtek* magatokat, II. 114 azt meg *szegtűtek*. Ugyanígy állandóan *í*-vel az alanyi ragozású praet. és feltételes többes 2. személy is, I. MNy. IX, 154). Ezt csak úgy magyarázhatjuk, hogy az *í* a tárgyias ragozású *é*-vel hangzó 3. személy hatása alatt szorult ki. Ez a hatás annyira mehet, hogy az *é* majdnem teljesen ki is szoríthatja az *í*-t (I. ARANY J. Prózaí dolg. 322). Hasonló eseteket ki tudunk mutatni más nyelvemlékekből (vö. DöbrC., LobkC.) és a nyelvjárásokból is.

MELICH JÁNOS.

(Vége következik.)